

Тетяна Яцечко-Блаженко

Світлана Яцечко

(м. Луцьк)

ІСТОРІЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ В КРЕМЕНЦІ

Євреї на Волині століттями створювали свою багату історію та культуру. Про її винятковість і пишність свідчать, на жаль, нечисленні пам'ятки, що збереглися до наших часів.

Одним із найбільших центрів єврейської культури та освіти на Волині здавна було місто Кременець, де народилося багато виданих представників єврейської нації, знаходилась Єврейська вулиця і гетто.

Поява перших представників єврейської культури в Кременці датується серединою 1438 р., тобто XV століттям. На Волині тоді проживали ашкеназі (європейські євреї), які розмовляли ідиш (діалектом германської групи індоєвропейської сім'ї), і так звані сефарди (переселенці з Піренейського півострова), які розмовляли іспано-єврейським діалектом – ладино [7].

На початку XV століття євреїв значно посилюють свої економічні позиції на території українських міст. Річ Посполита, а отже й тодішня Україна з її містами, була в часи пізнього середньовіччя найбільш сприятливою територією для проживання єврейського населення. В кінці XV століття Корона Польська стає основним пристанищем єврейства з цілого світу [4, 225].

У 1495 р. Великий князь Литовський Александр Ягеллон, син Казимира, своїм декретом наказав вигнати всіх євреїв, які мешкали у Великому князівстві Литовському, в тому числі і м. Кременці. Тоді вигнанці змушені були частково перейти в Польщу і Крим, і прийняти католицизм. Через кілька років, в 1503 р. князь відмінює своє рішення, і повертає євреїв до Литви [11, 36].

Не зменшився ріст єврейського населення в Кременці й на Волині в цілому, в наступному XVII столітті. Це вплинуло на активну розбудову

єврейської частина міста, яка в той час була центральною. Єврейський квартал мало чим відрізнявся від інших кременецьких районів. Більшість єврейських будинків тут, імовірно, як і в сусідніх містах, були дерев'яними, однак траплялися і кам'яні. Євреї мирно співіснували з корінним населенням.

Основним заняттям була економічна діяльність. Здебільшого вони виступали в ролі державців мит і різних державних доходів. Тому в литовські часи вони досягли вагомого становища в економічних відносинах. Цьому процесу сприяли умови, які були створені литовськими князями для єврейського населення, що ставились до цієї категорії своїх підданих цілком доброзичливо.

Єврейське населення об'єднувалося в особливі судово-адміністративні одиниці – «збори», якими управляли старші євреї, «школярі», «ребеї». В середині єврейських общин суд відбувався по законах іудаїзму. Якщо одна з сторін не входила до єврейської общини, то справу розглядали шляхетські судові установи відповідно до земського права. Магдебурзькі суди були відсторонені в справах єврейської общини, але магістратські урядовці не рідко використовували свою владу по відношенні до євреїв.

В той час євреї найчастіше приїжджали до міста Кременця із Польщі, зосереджуючи в своїх руках значний економічний та політичний вплив.

Важливим свідченням існування давньої єврейської громади в XV–XVI ст. є кладовище, яке до сьогодні носить назву «Окописько». Воно є чи найстарішою пам'яткою єврейської культури на Кременеччині. Перші захоронення датуються XV століттям. Цвинтар, розташований на одному із схилів Кременецьких гір. Саме з того місця дуже добре видно центральну частину міста, яка завжди була щільно заселена євреями. «Окописько» вирізняється з поміж інших своєю самотністю (рис. 10). Поховання в ньому розміщені згідно історичних періодів: чим далі вгору, тим новіші могили. Біля підніжжя поховання XV ст., а вгорі XVIII ст. і наступних століть. Єврейські пам'ятники зроблені як у вигляді кам'яних плит, так і у вигляді пам'ятних надгробків. Написи усі зроблені на івриті, тому їх дуже

важко читати, не знаючи мову. Цвинтар на сьогодні є абсолютно не досліджений і ховає в собі ще багато таємниць.

В 1536 р. кременецькі євреї отримали привілей від польського короля Сигізмунда I Старого від 1536 р., де говорилось про те, що єврейське населення має право на користування усіма правами, які є в місті на рівні з іншими мешканцями Кременця. Ніхто не має права в чомусь їм перешкоджати займатися ремеслом та торгівлею. Як бачимо, для єврейського населення були створені усі умови для того, щоб масово заселяти місто Кременець. Привілей короля остаточно зрівняв євреїв у правах із корінним населенням.

В 1551 р. єврейське населення було звільнене від сплати грошової данини – сребщини, яка стягувалась для військових цілей.

Люстрації Кременця від 1563 р. подає нам детальну інформацію про вулиці міста. Третя вулиця, згадана в описі – Жидівська (або Єврейська). Вона простягалася по місту двома лініями. Перша лінія йшла від ринку до паркану по праву руку, а друга вела із ринку до паркану, по ліву руку. На цій вулиці знаходився шпиталь. Сказано, що на вулиці проживали представники таких професій, як митник, кравець, швець, корчмар, проскурник, кушнір та лікар. Всього вулиця складала 144 наділи [6, 45].(рис.1).

Наступний польський король Сигізмунд II Август у 1572 р своїм королівським привілеєм підтвердив особливий, тобто вищий статус єврейського населенню, яке займалося торгівлею на території м. Кременця [14, 173].

На початку XVII ст. у місті помітно зростає житлове будівництво. Станом на 1629 р., згідно подимного реєстру, нараховується 1224 будинки, в тому числі і єврейських.

В 1795 р. в місті значно збільшилась концентрація єврейського населення. Причиною цього було те, що російський уряд, під владу якого потрапило місто не дозволяв євреям переселятися в глибину імперії. Вони могли проживати тільки на заході держави, у містах і містечках в так званій

«черте оседлости» (куди входив і Кременець). Євреї мешкали в основному в центральному Єврейському кварталі міста, де зараз знаходиться Центральний парк м. Кременця [3, 36]. (рис.1, 2, 3, 4).

Здавна в місті існували синагоги, в 1563 р. існувало дві невеличкі. Перші відомості про велику єврейську синагогу датуються 1703 р., коли вона зведена [10, 207]. (рис. 5). В 1988 р. американський дослідник К.Х. Крінскі опублікувала монографію, присвячену європейським синагогам. В ній міститься інформація про існування на головній вулиці в Кременці великої єврейської синагоги, яка з'явилась на початку в XVIII ст. Автор подає характеристику цієї будівлі. В 1857 в Кременці нараховувалось дев'ять синагог, а в 1889 р – десять, з яких чотири кам'яні і шість муровані. В 1910 р. їх число зросло до тринадцяти.

В 1910 р. в Кременці існувало кілька єврейських навчальних закладів: хедери (початкової школи), талмуд-тори (релігійного навчального закладу для хлопчиків), державного чоловічого училища, приватного жіночого училища.

В 1913 р. в Кременці євреям належала лікарня (1842) із амбулаторією, , п'ять готелів, чотири топографії, цегляний, крейдяний, пивоварний, чавуноливарний заводи, сірникова фабрика і фабрика сільськогосподарських машин, меблева та ювелірна майстерні, вісім крамниць (у тому числі п'ять книжкових).

Енциклопедія Брокгауза і Ефрона подає цікавий статистичний матеріал про єврейське населення за 1552–1942 рр. Відтак, 1552 р в Кременці проживало 240 осіб, 1578 р. – 500, 1629 р. – 854, 1765 р. – 649, 1847 р. – 3791, 1857 р. – 3726, 1864 р. – 4261, 1884 р. – 4391, 1897 р. – 6539, 1902 р. – 6990, 1910 р. – 8178, 1921 р. – 6616, 1931 р. – 7256, в 1941 р. – 8500, 1942 р. – 9340. Показники яскраво свідчать про стрімкий ріст населення на території міста.

3 липня 1941 р. Кременець зайняли німецькі війська. Розпочалися розстріли єврейського населення. Влітку 1941 р. була підірвана головна синагога, зруйновано єврейське кладовище [10, 207].(рис. 6, 7, 8). В багатьох

спогадах очевидців згадується про підпал нацистами двох синагог: першої – у липні 1941 р. й другої – у травні 1942 р. [8].

В 1941 р. в Кременці розгорнулася масова кампанія терору і репресій проти єврейського населення. Незабаром національність стала основною причиною масового знищення. У Кременці на початку 1942 р. починає створюватися гетто. Цей єврейський квартал був оточений вулицями Широкою, Старопоштовою, Гоголя. На території гетто проживало 10 тис. осіб. Далі були масові розстріли. У ніч із 2 на 3 вересня 1942 р. вся центральна частина міста, відведена гітлерівцями під гетто, згоріла. У вогні були знищені синагога, 649 будинків, 341 надвірна будівля, частково – єврейська бібліотека. У результаті підпалу гетто згоріли цінні зразки дерев'яної архітектури давньої Волині – споруди українського дерев'яного зодчества минулих епох [8]. (рис. 9).

У 1992 році для увічнення пам'яті жертв Голокосту на місці колишнього Якутського тирю, де проводилися масові розстріли єврейського населення, було збудовано обеліск. Пам'ятник, спроектований архітектором з Єрусалима, символізує згорнуту Тору – пергаментні сувої П'ятикнижжя Мойсея. Цей обеліск був збудований і встановлений на кошти Держави Ізраїль.

Список джерел та літератури

1. Баранович В. И. Магнатское хазяйство на юге Волыни в XVIII веке. – Москва: Изд-во АН СССР, 1955. – 183 с.
2. Бойко Х.С. Єврейські цвинтарі в архітектурному ландшафті Східної Галичини: проблеми збереження і стан дослідженості / Х.С. Бойко // Архітектура: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Б. С. Черкес. - Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2004. - 244 с. : іл. - (Вісник / Національного університету "Львівська політехніка" ; № 505). - С. 243-250.
3. Войтович Л.В. Етапи політичної історії Волині XIV – XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Я. Ісаєвича. – Львів, 1998. – С.153-168.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн./ Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. Думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т.5. – 1994. – 704 с.
5. Древняя Русь. Город, замок, село. – М., Наука, 1985. – 430 с.
6. Люстрація міста Кременець 1563 р. // АЮЗР. – Часть.VII. – Т. II. Акты о заселении юго-западной России. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 644 с.- № X. – С. 42 –

75.

7. Мишко Д.І. Соціально-економічні умови формування української народності – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 291 с.
8. Оболончик А. Голокост на Кременеччині очима очевидців // <http://holocaust.kiev.ua/news/OBOLONCHIK.pdf>
9. Перелік церков, які повертаються православним. 12 січня 1650 р. // АЮЗР. – Часть. III. – Т. IV. – Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. – К.: Типография Императорского университета, 1914. – 1413 с. - № CLXII. – С. 382 – 386.
10. Протест єврейського кагалу міста Олики проти Фішеля Лейбовича, головного писаря єврейського в Польському королівстві. 17 квітня 1703 р. // АЮЗР. – Часть.V. – Т. I. Акты, относящиеся к истории городов и местечек в Юго-Западной России (1432 — 1798 гг). / Под ред. М.Юзефовича. – К.: Университетская Типография, 1869. – 636 с.- № LXVIII. – С. 206-207.
11. Собчук В. Перлина в короні України: Кременець/ Фотографії В. Томчук. – Кременець: Видавець Томчук В.Ю., - 2005. – 56 с.
12. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Київ, 1990. – 405 с.
13. Щавелева Н. И. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (Книги I—VI). — М.: Памятники исторической мысли, 2004. – 495 с.
14. Jabłonowski A. Starostwo krzemienieckie // Lystracje Królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podolia i Ukrainy z pierszej połowy XVII wieku. - Wydał I szkicem historycznym poprzedził Aleksander Jabłonowski // Źródła dziejowe Warszawa: Druk. E. Skińskiego, 1877. – Т.V. S. 170-184.
15. Memorial Book of Krzemieniec (Ukraine). Edited by: Abraham Samuel Stein. - Tel Aviv, 1954. - 450 pp.
16. Krinsky C.H. Europas Synagogen: Architektur, Geschichte und Budeutung. – Wiebaden, - 1988. – 448 s.
17. <http://www.jewishgen.org>
18. <http://www.jewishvirtuallibrary.org>